Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 97 1976

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1977

En replikväxling

I. *Om realism som terminologiskt problem*

I *Samlaren* 1975 recenserar Per Rydén min doktorsavhandling *Realism som terminologiskt problem. Några definitioner i modern litteraturvetenskap och deras giltighet* (Lund 1975). Vid sidan av flera vänliga formuleringar om det »sympatiska huvudintrycket» av mitt arbete, som sägs vara »moget och energiskt» genomfört, innehåller recensionen åtskillig kritik som i sak är mycket hård. För min del finner jag Rydéns kritik obefogad på alla väsentliga punkter. Jag menar också att hans recension ger en skev bild av själva inriktningen hos mina undersökningar.

Min avhandling har en eftertryckligt formulerad och högst specifik målsättning. Denna målsättning nämner Rydén inte med ett ord. Överlag underlåter han att beakta de mer teoretiska inslagen i boken (t. ex. hela kapitel II och diskussionerna om olika litteraturhistoriska metabegrepp särskilt i kapitlen V–VII). Det Rydén har förbigått är så centrala resonemang att han knappast kan sägas ge sina läsare en rättvisande uppfattning om vad min avhandling går ut på.

Att Rydén ignorerar målsättningen för min avhandling får också till följd, att hans kritik kommer att brista i relevans. För att kunna visa detta måste jag i stora drag förklara vilka problem min bok handlar om.

Åtskilliga litteraturvetare har försökt definiera termen »realism» (klargöra realismbegreppet, bestämma dess innehåll). Ingen har lyckats lösa uppgiften till allmän belåtenhet. Detta beror inte bara på att det ofta är komplicerade litteraturhistoriska eller estetiska förhållanden som »realism» används för att beteckna. Saken har också en semantisk och en metodisk sida. Termen »realism» är de facto mångtydig, den betecknar en mängd olika begrepp. Och dessa begrepp är ofta otillräckligt analyserade i avseende på sina allmänna egenskaper och sin litteraturvetenskapliga funktion. Detta ger upphov till en semantisk-metodisk problematik som de litteraturvetare som försöker definiera »realism» – eller försöker kritisera andra litteraturvetares definitionsförslag – ständigt misslyckas med att bemästra.

Detta yttrar sig på flera sätt. Undersöker man förslag till definitioner av »realism» finner man, att de gör anspråk på att täcka vad som i själva verket är flera olika sätt att använda termen, alltså på att ha en vidare giltighet än de i realiteten kan ha. (Med »definitioner» menar jag här inte deskriptiva definitioner, dvs. rena beskrivningar av normalt språkbruk, eller rent stipulativa definitioner, dvs. de upplysningar en forskare ibland ger om hur han för egen del tänker använda termen »realism», utan definitioner som vill innebära ett klargörande av realismbegreppet, i avhandlingen kallade »explikativa» definitioner.)

Otillräckligt beaktande av termens mångtydighet och av karaktären hos de begrepp som termen betecknar, leder också till att argumentationen för eller mot definitioner av »realism» ständigt blir irrelevant eller inadekvat. Det brukar helt enkelt inte vara klart exakt vilken fråga den givna diskussionen gäller eller vilka slag av argument som relevant kan anföras för eller mot det ena eller andra svaret på frågan.

Mitt ena mål med avhandlingen är att visa att det faktiskt förhåller sig så som jag nyss beskrivit. (Målet kan verka rent negativt och det kan verka banalt, men jag anser att det här rör sig om problem som litteraturvetare alltför gärna förbiser.) För att nå detta mål granskar jag i avhandlingen ett antal explikativa definitioner av »realism», eller diskussioner om sådana, och visar konkret på de brister jag antytt.

Mitt andra syfte är att bidra till att undanröja problemen ifråga. Jag löser upp »realismbegreppet» i en mängd begrepp av olika typer. Dessa s. a. s. »underliggande» begrepp försöker jag så att göra klarare. Särskilt koncentrerar jag mig till de fall där »realism» eller »realismen» används som namn på historiska begrepp (på begrepp för skolor, rörelser, perioder, etc.). Analyser av historiska begrepp generellt, och av enskilda metabegrepp som 'rörelse', 'skola', 'period', etc., kommer på så vis att spela en viktig roll i min avhandling. Dessa undersökningar ska bidra till att visa efter vilka linjer man relevant kan argumentera för eller mot explikativa definitioner av »realism» i vissa av termens användningar.

Rydén bortser alltså från mina problemställningar och från karaktären av de resonemang som de ger upphov till. Han beskriver inriktningen av mina undersökningar bara i intetsägande termer – läsaren får veta att boken är »starkt teoretiskt inriktad», att mitt intresse är »teoretiskt och systematiskt långt mer än historiskt», att jag vill »ge en grundlig begreppslig genomgång» (av vad?) och annat liknande. Rydén noterar visserligen att jag visar att »en lång rad av de teoretiker som velat förbehålla termen en enda betydelse, haft förmätna anspråk». Men den enda »tes» han urskiljer i min framställning är den att »realism» kan »få beteckna olika saker i olika sammanhang».

Rydéns kritik gäller i första hand urvalet av de realismdefinitioner som jag granskar. Den urvalsproblematik som jag står inför i boken är emellertid av ganska speciell art.

Jag vill ju visa på vissa bestämda genomgående brister hos den litteraturvetenskapliga diskussionen om hur »realism» ska definieras (och genomföra analyser som kan bidra till att avhjälpa dem). Att bristerna *finns* kan jag bara dokumentera genom att påvisa dem i definitionsförslag som faktiskt lagts fram. Att bristerna är *genomgående* kan jag, strängt taget, inte dokumentera. (Jag kan ju inte granska *alla* definitionsförslag som lagts fram, särskilt inte som analyserna av definitionsförslagen måste göras ganska utförliga om de alls ska bli meningsfulla.) Men jag kan göra det troligt genom att behandla ett inte obetydligt antal definitionsförslag (så att bristerna inte kan förklaras som tillfälligheter), behandla definitionsförslag ur olika forskningsmiljöer (så att bristerna inte framstår som specifika för någon viss nation eller forskningsinriktning) och behandla definitionsförslag som är välkända i den forskningsmiljö de hör samman med och framlagda av forskare som är respekterade namn i den miljö där de verkar (så att bristerna inte framstår som irrepresentativa för litteraturvetenskapens nuvarande nivå). Det finns många, alltför många, definitionsförslag som inte utesluts av de urvalskriterier som jag antytt. Bland dem har jag försökt välja definitionsförslag som rest ur min synpunkt särskilt intressanta problem. Och jag har hållit mig till definitioner på de tre främmande språk som jag behärskar bäst: engelska, tyska och ryska.

De definitionsförslag jag valt att undersöka ska alltså exemplifiera vissa viktiga brister i den litteraturvetenskapliga debatten om hur »realism» ska definieras, brister som jag menar är genomgående. De är *inte* tänkta att representera de viktigaste linjerna i den litteraturvetenskapliga debatten om realismbegreppet efter andra världskriget, inte ens den i några få länder. Detta är jag noga med att understryka i avhandlingen.

Rydén citerar ur min avhandling påpekandet, att de definitioner jag behandlar är »tillkomna efter andra världskriget och härrör från USA, Storbritannien, Västtyskland eller Sovjet». I nästa mening förutsätter han att jag i den formuleringen har angett mina »urvalsgrunder», och meddelar att jag själv ser dem som delvis arbiträra. I den därpå följande beklagar han min bristande stringens när det gäller att motivera urvalet.

Urvalet av realismdefinitioner i min avhandling är verkligen i viss mån godtyckligt. Rydén tror att detta beror på att jag besitter sådana egenskaper som »avundsvärd frejdighet» och bristande stringens. I själva verket beror det på att urvalet, med den funktion materialet har, *måste* vara i viss mån godtyckligt. Realismdefinitionerna som jag behandlar ska *exemplifiera* vissa genomgående brister hos sådana definitioner.

Det finns gott om realismdefinitioner som exemplifierar dessa brister. Vilka man väljer att anföra som exempel är *i viss mån* godtyckligt.

Rydén ser inte detta, tydligen därför att han inte uppfattat att de realismdefinitioner som jag granskar införs som *exempel* på en generell problematik (vilket dock uttryckligt påpekas i avhandlingen). Att han inte kan se deras karaktär av exempel beror säkert ytterst på att han bortser från målsättningen med min bok. Den problematik som jag egentligen behandlar faller utanför hans blickfält, alltså kan han inte uppfatta att definitionerna avses exemplifiera denna problematik.

Inte heller i sin övriga kritik av mitt urval beaktar Rydén syftet med min avhandling. Han saknar Lukács, som haft stor »betydelse för några av de i avhandlingen behandlade teoretikerna». Och han efterlyser franska realismdefinitioner med motiveringen att den franska realismen satt »djupa spår (...) i litteraturhistorikernas medvetanden». Men jag har aldrig åtagit mig att visa på orsakerna till att de forskare som figurerar i min avhandling fått de uppfattningar om realismbegreppet som de visar sig ha. Vad jag (bl. a.) diskuterar är *giltigheten hos deras definitioner.* Det förefaller mig fullkomligt klart att denna validitetsfråga kan diskuteras oberoende av den genetiska frågan vad som inspirerat forskarnas definitioner.

Rydén har ännu en typ av invändningar mot urvalet. Han irriteras av att jag i stort sett behandlat den anglosaxiska, den tyska och den sovjetiska forskningen som var sin värld. Han påpekar bl. a. att det finns svenskar som skrivit om rysk eller amerikansk litteratur (Linnér, *Dostoevsky on Realism;* Åhnebrink, *The Beginnings of Naturalism in American Fiction*). Och han antyder att det inte hade varit orimligt att låta sådana svenska forskare få komma till tals i de partier där sovjetiska respektive amerikanska realismdefinitioner tas upp.

Det finns, i viss mening, ett »amerikanskt» kapitel i min bok (kap. V). Där granskar jag ett försök som Harold Kolb gjort att definiera realismen betraktad som en litterär rörelse i USA. Kolbs resonemang handlar om amerikansk 1800-talslitteratur. Men Rydén missförstår mig om han tror, att *min* »amerikanska» framställning handlar om amerikansk 1800-talslitteratur och att forskare som behandlat den relevanta perioden i amerikansk litteraturhistoria (t. ex. Åhnebrink) bör beaktas där. Mitt kapitel handlar om Kolbs försök att definiera den amerikanska realismen, och därom säger Åhnebrink redan av kronologiska skäl ingenting. Situationen är likartad vid mina »västtyska» och »sovjetiska» kapitel.

Däremot instämmer jag i Rydéns påpekande att jag bort ge en fylligare behandling av den litterära situationen i Frankrike i det avsnitt som handlar om termens betydelseutveckling i Frankrike fram till ca 1860. Den kritik som Rydén riktar mot mitt termhistoriska kapitel är f. ö. överlag den mest träffande i hans recension.

Mitt urval är det ena viktiga målet för Rydéns kritik. Hans andra huvudgrupp av invändningar går ut på att jag på olika sätt gör det alltför lätt för mig vid behandlingen av konkreta definitionsförslag.

Rydén refererar korrekt och lojalt min treledade distinktion mellan deskriptiva, (rent) stipulativa och explikativa definitioner, och konstaterar att jag särskilt uppehåller mig vid de sistnämnda. Men han upplyser inte läsaren om att mitt *syfte* med avhandlingen är att påvisa och klargöra vissa problem i samband med just *explikativa* definitioner. I stället insinuerar han att jag begränsat mig till de explikativa definitionerna inte minst därför att jag funnit dem enklast att vederlägga, att jag valt ut »de kreatur som lättast erbjuder sig som slaktoffer». Det är en kuriös anmärkning, som visar att Rydén inte helt förstått bokens inriktning. I avhandlingen vill jag ju bl. a. påvisa att det vid explikativa definitioner finns teoretiska svårigheter som litteraturvetare inte lyckas se klart och bemästra. Att det finns *andra* typer av definitioner där de semantisk-metodiska problemen är oskyldigare eller mindre framträdande (och

f. ö. annorlunda beskaffade) kan inte gärna vara någon relevant invändning mot mitt program. Det är (här och på flera andra ställen i recensionen) som om Rydén hakar sig fast vid undertiteln på min avhandling – »Några definitioner i modern litteraturvetenskap och deras giltighet» – bortser från alla uttryckliga preciseringar av mina syften och tror att mitt ärende trots allt egentligen är att kritisera sönder en åttanio förslag till definitioner av »realism».

Också mina tolkningar av definitionsförslagen finner Rydén diskutabla. I avhandlingen visar jag »ett behov att läsa in» explikativa anspråk i definitioner där detta – om jag förstår Rydén rätt – innebär en övertolkning eller åtminstone en tvivelaktig tolkning. Rydén nämner här särskilt Harry Levins och Richard Brinkmanns definitionsförslag. Levin och Brinkmann tillhör enligt Rydén en »typ av forskare, som inte i varje läge uttalar alla de inskränkande reservationer, som de ofta inte är omedvetna om». Detta har jag tydligen förbisett, och därmed kommit att ge en diskutabel bild av Levins och Brinkmanns intentioner.

Levin vill, i *The Gates of Horn,* bl. a. »define the concept of realism in more precise detail than critical usage has heretofore provided» (jfr min avh. s. 68); Brinkmann vill i *Wirklichkeit und Illusion* »den Realismusbegriff (. . .) klären» (avh. s. 106). Redan dessa formuleringar ger vid handen att Levin och Brinkmann ställer sig uppgiften att definiera »realism» på ett sådant sätt att de därmed gör realismbegreppet klarare. Och denna avsikt kan beläggas inte bara i de två forskarnas målformuleringar utan i hela uppläggningen av (de relevanta delarna av) deras framställningar. Jag förstår inte hur någon som läser Levin och Brinkmann kan tro, att dessa sysslar med att beskriva hur termen »realism» *brukar* användas eller med att ange hur Levin respektive Brinkmann *föresatt sig att använda termen* (utan att göra anspråk på att definitionerna ska vara användbara i andra sammanhang än i deras respektive böcker). Sakläget förefaller mig fullkomligt klart.

Om Rydén vill dra min grundade mening om Levins och Brinkmanns syften i tvivelsmål, kan han bara göra detta genom att, med hjälp av hänvisningar till de två forskarnas böcker, ge en annan bild av deras intentioner än den som jag har gett. När Rydén opponerade vid min disputation, kunde han inte ge några sådana hänvisningar. Och när han recenserar min bok har han tydligen fortfarande inga textbelägg som kan styrka tesen att min tolkning av Levins och Brinkmanns syften är tvivelaktig. Vad han har är sin övertygelse att forskare som Levin och Brinkmann »ofta inte är omedvetna» om att deras framställningar kunde förses med »inskränkande reservationer» som de emellertid »inte i varje läge uttalar».

Hänvisningar till Levins och Brinkmanns medvetanden kan emellertid inte stötta Rydéns argumentation. Låt oss förutsätta att Rydén är rätt informerad om vad som har rört sig där. Det skulle inte betyda att jag har fel när jag hävdar att Levins och Brinkmanns definitioner uppträder med explikativa anspråk. Det skulle bara betyda att Levin och Brinkmann i tysthet vore medvetna om att definitionerna inte kan leva upp till sådana anspråk, vilket snarast skulle förvärra saken. Om Levin och Brinkmann inte gjort de inskränkande reservationer som de borde ha gjort, och därmed presenterat ohållbara definitioner, kan de inte gärna ursäktas med att de i själva verket är medvetna om sina underlåtenhetssynder.

Rydén ställer vidare frågan om jag inte ger en diskutabel bild av Levins intentioner genom att jag »i så hög grad låter enstaka textställen komma i förgrunden för undersökningen». Man väntar sig att han ska ge exempel på hur ett beaktande av andra textställen hos Levin ändrar den bild jag gett av Levins ståndpunkt. Men de kommer inte. Genom att ställa denna ledande fråga utan att besvara den, insinuerar Rydén svagheter i min tolkning samtidigt som han kringgår kravet att påvisa dem.

Rydén menar också, att jag tillskriver Levin pretentionen att ta hänsyn till »realismdefinitioner tillkomna senare än hans eget verk». Några rader tidigare har han noterat att en av versionerna av Levins definitionsförslag omtryckts 1972, *efter* det att samtliga

de belägg på användningar av »realism» som jag begagnat för att relativera hans definition hade sett dagens ljus. När Levin låter nypublicera artikeln ifråga 1972 innebär väl detta att han då fortfarande ställer sig bakom dess innehåll?

Särskilt i recensionens sista stycke blir det tydligt, att Rydén känner viss olust inför den starkt teoretiska inriktningen hos min avhandling. Han påpekar att den som skriver om realismbegreppet kan dra in frågeställningar som saknas i min bok, att det »finns fler avhandlingar om realism att skriva». Det gör det naturligtvis. Men varje avhandling »om realism» måste, det är jag övertygad om, begränsa sig till att behandla någon bestämd aspekt av problematiken i samband med litteraturvetenskapens realismbegrepp. Själv har jag valt att belysa vissa semantiska och metodiska problem som uppträder vid försök att bestämma realismbegreppet (och rimligen också vid bestämmandet av en rad andra litteraturvetenskapliga nyckelbegrepp). Jag har skrivit om realism »som terminologiskt problem». Är det problemet irrelevant ur litteraturvetenskaplig synpunkt? Är det något fel på de förutsättningar som jag utgår från när jag behandlar problemet? När Rydén inte går sådana frågor in på livet, avhänder han sig möjligheterna att förvandla sin olustkänsla till gripbara och relevanta invändningar.

Anders Pettersson

II. *Svar till Anders Pettersson*

Opponenter är inte mer än människor och ibland inte ens det. Och mänskligt är det väl trots allt att en recension i ett forum som Samlaren till betydande del blir en sammanfattning av vad opponenten haft att säga vid disputationen. Det medges gärna att det blir en alldeles speciell genre, där den bedömda boken inte behandlas på samma sätt som i en vanligare tidnings- eller tidskriftsrecension. Det är alltför mänskligt att det i detta sammanhang blir de kritiska invändningarna som får störst utrymme – men inte med nödvändighet störst eftertryck. Nu förutsätts alla som läser Samlaren känna till dessa speciella förutsättningar. De kan diskuteras, men eftersom författaren/respondenten för framtiden finns närvarande med sin utförligare talan på våra bokhyllor, kan man nog försvara spelets uppställning. Ett alternativ vore att man för trycket i Samlaren bara tog tillvara de punkter, där man efter noggrann överläggning kommit överens vid disputationen. Det låter sig sägas men knappast genomföras.

Inte omedveten om genrens vanskligheter har jag sålunda eftersträvat att vara lojal både mot författarens framställning och mot de invändningar jag tidigare framfört. Av principiella skäl tror jag att det är bra att han själv på nytt kommer till tals, samtidigt som jag beklagar att han uppfattat kritiken som mera kritisk än den faktiskt är. Redan inledningsvis har jag gett uttryck för en uppriktig uppskattning och framhållit det ovanliga i Petterssons Realismavhandling. Då jag med tystnad förbigått vissa aspekter i hans framställning bör det stå klart att jag efter noggrann granskning accepterat hans syn. Till och med de kritiska invändningar jag haft att anföra är, såvitt jag själv kan döma, till mycket stor del gjorda inom hans egen föreställningsram. Om jag sedan tvingas konstatera att inte alla dessa intrikata frågor, som brytt så många hjärnor

under åtminstone halvtannat sekel, med ett slag blir besvarade, är ju knappast uppseendeväckande.

Utan att springa ifrån min egen kritik och utan att upprepa den – eftersom jag förutsätter att Samlarens läsare vid behov kan plocka fram denna tidigare årgång – påminner jag mig med glädje den majdag 1975, då jag hade tillfälle att senast diskutera realism med Anders Pettersson.

Per Rydén